Andrzej Michalski

Dokument z czasów bezkrólewia po śmierci Michała Korybuta Wiśniowieckiego

Słupskie Studia Historyczne 14, 145-151

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MUZEUM HISTORII POLSKI

SŁUPSKIE STUDIA HISTORYCZNE
NR 14 ROK 2008

MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE

ANDRZEJ MICHALSKI
AP SŁUPSK

DOKUMENT Z CZASÓW BEZKRÓLEWIA PO ŚMIERCI KRÓLA MICHAŁA KORYBUTA WIŚNIOWIECKIEGO

W czasie wykonywania kwerendy źródłowej w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie natrafiłem na dokument odnoszący się do czasów bezkrólewia po śmierci króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego[1]. Zgon króla 9 listopada 1673 r. zastał Rzeczypospolitą w niezwykle trudnej sytuacji. W polityce wewnętrznej zwaśnione strony zmierzały powoli do pełnego pojednania, jednak w każdej chwili sytuacja mogła się zmienić, grożąc wybuchem wojny domowej. W polityce zewnętrznej najważniejszym problemem była kwestia turecka. Nikt nie miał złudzeń, że na wiosnę 1674 r. Turcy na nowo podejmą działania wojenne. Toteż w zamieszczonym poniżej dokumencie wiele miejsca poświęcono kwestiom przygotowań do spodziewanej wojny polsko-tureckiej.

Gdy 15 kwietnia 1673 r. w Ujazdowie zmarł prymas Mikołaj Prażmowski, król Michał Korybut Wiśniowiecki mianował arcybiskupem gnieźnieńskim Kazimierza Floriana księcia Czartoryskiego – dotychczasowego biskupa kujawskiego. Nominacja ta spotkała się z życzliwym przyjęciem, gdyż na miejsce wytrawnego polityka i opozycjonisty przyszedł człowiek oddany sprawom Kościoła, cieszący się mianem mediatora między zwaśnionymi. Niemniej z niewyjaśnionych przyczyn proces zatwierdzenia tej nominacji w Watykanie znacznie się przeciągnął. Bez tego zatwierdzenia, które następowało w chwili odebrania bulli papieskich, nie wolno było nowo wybranemu arcybiskupowi gnieźnieńskiemu sprawować urzędu. Z tej przyczyny książę Czartoryski na początku zamieszczonego poniżej dokumentu posłużył się tytułem biskupa kujawskiego i nominata arcybiskupstwa gnieźnieńskiego – nie używając tytułu prymasa[2]. Dopiero z chwilą odbioru bulli papieskiej, zatwierdzającej

[1] Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, sygn. 15511 III, *Czartoryskiego Księcia Kazimierza Arcybiskupa Gnieźnieńskiego i Prymasa Uniwersał donoszący o zgonie Króla Michała i czas sejmików i sejmu Konwokacyjnego naznaczający.*

[2] W dotychczasowej tradycji władza najwyższa w państwie po śmierci króla przechodziła na arcybiskupa gnieźnieńskiego – sprawującego w tym czasie urząd interrexa. W przypadku gdy nie

nominację na arcybiskupstwo gnieźnieńskie, co nastąpiło w styczniu 1674 r., przestał używać tytulatury biskupa kujawskiego i od tej pory zaczął podpisywać się jako prymas arcybiskup gnieźnieński. Po śmierci króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego Florian Kazimierz książę Czartoryski najpierw naradził się z senatorami w Warszawie[3] i dopiero po tej naradzie 5 grudnia 1673 r. wydał w Smarzowicach, położonych w biskupstwie kujawskim – *Uniwersał donoszący o zgonie Króla Michała i czas sejmików i sejmu Konwokacyjnego naznaczający.* W uniwersale tym wyznaczał datę na sejmiki po województwach i na sejm. Poza tym zalecał podjęcie środków mających przyczynić się do pomnożenia dobra narodowego. Starostom zamków nadgranicznych nakazywał zatrzymywanie cudzoziemców podróżujących po kraju bez paszportów do chwili, gdy im listów wolnego wjazdu nie wyda prymas. Uniwersał ten został podpisany przez senatorów obecnych na radzie i potwierdzony przez prymasa pieczęcią[4].

CZARTORYSKIEGO KSIĘCIA KAZIMIERZA ARCYBISKUPA GNIEŹNIEŃSKIEGO UNIWERSAŁ DONOSZĄCY O ZGONIE KRÓLA MICHAŁA I CZAS SEJMIKÓW I SEJMU KONWOKACYJNEGO NAZNACZAJACY

Kazimierz Florian Xiążę na Klewaniu Czartoryski z Bożej łaski Biskup Kujawski i Pomorski, Nominat Arcybiskup Gnieźnieński

Wszem wobec i każdemu z osobna komu to wiedzieć należy, osobliwie Jaśnie wielebnym, Jaśnie Wielmożnym, Ich Mościom Panom Senatorom Duchownym i Świeckim, Dygnitarzom, Urzędnikom i wszystkim Stanu Rycerskiego Obywatelom Koronnym Wielkiego Xięstwa Litewskiego M. M. Panom Collegom i Braci, przy zaleceniu Służb i chęci moich do wiadomości przywodzę.

Je ochrona *fato rum vivciffitudo 3 ordinanfu* Boskiego jako wszystkich Monarchom *prosfpera & auderfa* sporządziła: tak i Ojczynę naszą w ciężkich zostającą niebezpieczeństwach nagłych i niespodziewanym zestrofowała sieroctwem, kiedy ten Pan *qui aufert fpiritum Regum terrae* zabrał i powołał do siebie Króla Jego Mości MICHAŁA, Pana Naszego. Przypadek ten żałosny i całej Rzeczypospolitej okropna żałoba, każdego tej Ojczyzny Obywatela ciężkim musi przerażać żalem. Że jednak z woli Bożej w tak trudnym Rzeczypospolitej czasie to na nas przypadło sieroctwo przyjdzie się do tejże woli Bożej stosować. Ojczyzny całość *& publicam falutem* Panu Bogu w opiece oddać i Onego pokornym upraszać sercem, *vt mitrat*

było arcybiskupa albo gdy był poważnie chory, urząd ten sprawował za niego biskup kujawski. Jeżeli prymas był nieobecny w Warszawie, odebrawszy wiadomość o śmierci monarchy przyjeżdżał do stolicy i naradziwszy się z senatorami ogłaszał uniwersałem śmierć królewską.

[3] Zob. B. Lengnich, *Prawo pospolite Królestwa Polskiego*, t. I, Kraków 1836, s. 33.

[4] Tamże.

auxilium ab alto Nam zaś *pro folatio* nic innego nie zostaje tylko dobra pospolite, której nie godzi się w tym powszechnym poniechać żalu, ale nie ustępując od zwyczaju dawnego, *capeffere Rempublicam* oddać się do zwyczajnych środków, i tako najskuteczniej osieroconej *confulere* Rzeczypospolitej. Czas Sejmików po Województwach i Ziemiach uprzedzającym Convocatia, a po tym i samej Konwokacji naznaczyć. Że tedy mnie Pan Bóg naznaczył to pierwsze w tej Rzeczypospolitej zasiadać miejsce, przychylając się do prośby Rady i zdania Ich Mościów Panów Senatorów, na odgłos tak żałosnej nowiny śmierci Króla Jego Mości do Warszawy zgromadzonych, powinności miejsca mego, i dawnego zwyczaju, do wiadomości wszystkich Stanów Koronnych i Wielkiego Księstwa Litewskiego: żałosną tę donoszę *orbitatem* i śmierć Króla Jego Mości Pana naszego *denuntio* którego Pan Bóg z tego doczesnego żywota, na wieczny żywot powołał i przeniósł, we Lwowie dnia dziesiątego Miesiąca Listopada, między ósmą a dziewiątą przed południem, i żeby to zejście z tego świata Króla Jego Mości po Województwach, Ziemiach, Powiatach i Grodach wszystkich ogłoszone było. Urzędów do których to należy, żądam i upominam. Idąc przy tym za radą i zdaniem, tychże Ich Mościów Panów Senatorów *infiftendo* Prawom i Zwyczajom Starodawnym. Sejmikom po Województwach, Ziemiach, Powiatach, tak w Koronie, jako i w Wielkim Księstwie Litewskim dzień 29 Miesiąca Grudnia w roku 1673 naznaczam Księstwu Zatorskiemu i Ziemi Halickiej. Województwo Mazowieckie Sejmiki swoje *partilarne*, na miejscach zwyczajnych w Ziemiach i Powiatach dnia 19 Grudnia 1673 odprawiać będzie, a Generalnemu w Warszawie na dzień 8 Miesiąca Stycznia, w Roku przyszłym 1674, pospołu z Województwem Podlaskim naznaczam. Województwa i Ziemie Pruskie według zdania Ich Mościów Panów Wojewodów tamtejszych *Partykularne Sejmiki mieć będą* a Generalnemu Sejmikowi, tychże Ziem Pruskich podług Alternaty dzień 5 Miesiąca Stycznia roku 1674 naznaczam w Malborku. Konwokacja zaś Generalna dnia 15 Miesiąca Stycznia w Roku blisko następującym 1674 w Warszawie naznaczam i zalecam. Ta która żeby Ich Mość Panowie Senatorowie i Panowie Posłowie, Województw i Ziem, wcześnie na dzień pierwszy *praecise* zjeżdżali miłością Ojczyzny obowiązani, gdyż wiele na tym całości dobra pospolitego należy, aby ta Konwokacja jako najprędzej odprawiona była, czas & *modus* przyszłej Elekcji, aby był uzgodniony (namówiony) i postanowiony. Na tejże Konwokacji, według dawnego zwyczaju i przyszłych Kapturów rząd, bezpieczeństwo, sposób pod taki czas *Interregni* zachowania i zatrzymania sprawiedliwości świętej, która jest *caufa conferuatiua REgnorum, & Rerum publicarum* także stanowienie kontraktów, zapisów czynienia, otwarcia i leżenia Ksiąg Grodzkich uzgodniony (namówiony) będzie.

Granic tak Koronnych jako i Wielkiego Księstwa Litewskiego; bezpieczeństwa, pacta z Pany i z Państwami sąsiednimi przez Poselstwa potwierdzone i zatrzymane, i całe *publice fencritati* ze wszystkich stron przy łasce Bożej, a zgodnej i wspólnej obradzie ma bydź *prouifum.* Oraz co by na przyszłej da P. Bóg Elekcji, jaka tak zgoda była, wszystkich Stanów obojga Narodów, do poprawy, rządu, i zatrzymania praw i Swobód naszych należało podać. Przy tym takie bezpieczeństwo, około Elekcji odprawowania ma być na tejże się postanowionej Konwokacji. Więc gdy *in punco* śmierci Króla Ich Mości Wojska Nasze i W.K.L.; w Ziemi wołoskiej zostające

przy łasce Bożej z nieprzyjacielem Krzyża Świętego za sprawą i odwagą Jaśnie Wielmożnych Wodzów Naszych, pierwszy odprawiły *experiment* Obóz Nieprzyjaciela szturmem wziąwszy i nieprzyjaciela tego Wojsku gromadnemu wielka *intulerunt cladem* zdrowie swoje całości dobra Pospolitego, *& rei Chriſtianae deuonet WMciów. MM. PP* i starannie, aby omówione i postanowione na Sejmie przyszłym podatki jak najprędzej mogły być wydane, i na Żołd Wojsku *in hoſtico* pracującemu wyliczone.

Rachunki z poborcami, na tychże Sejmikach abyście WMość Panowie odprawili, żądam i napominam ponieważ aż nazbyt to jawna, że wiele Chorągwi i Regimentów lubo miały asygnacje, do różnych Ziem i Województw, żadnej jednak do tych czas nie mają satysfakcji, w borgowej zostając służbie. Potrzeba także jest przestroga Województwom, że lubo Erratorowie Pogłównego i akcyzy żadnego jeszcze nie uczynili rachunku z powracających jednak Asygnacji *patet* Skarbowi Koronnemu, że ledwie pierwsza ćwierć z obydwóch tych wypłacona bydź może podatków, i mała nadzieja aby ta akcyza która już w niektórych Województwach jest zniesiona, wespół z Szeleznym wystarczyć mogła bieżącym i przyszłym Ćwierciom dla tego Wiciom MM. PP *Curie* będzie jako ten dług zatrzymany Wojsku wypłacić i dalej owych w służbie Rzeczypospolitej zatrzymać.

Więc że podatki na Sejmie Anno 1670 uchwalone i Trybunałem Radomskim na Wojsko podzielone, ponieważ w niektórych Województwach są wydawane, potrzeba aby Województwa Poborcom ale *ad vius alias* od Województw są wydawane, potrzeba aby Województwa *compenſowały* to Rzeczypospolitej nowymi Podatkami i Asygnacjami na MILION wydane, aby popłacił wojną tą z tak potężnym nieprzyjacielem dopiero się to poczęła *euentos* tejże wojny *dubius & anceps*, jeżeli sam Pan Bóg dalszych progresów i zamysłów nieprzyjacielskich *non* con*ſ*undet obawiać się aby Wojsko Nasze wytrzymać mogło na wiosnę potędze nieprzyjacielskiej. Należy tedy wiele na tym abyście WMość MM. PP na tychże Sejmikach i na przyszłej Konwokacji sposób zatrzymania Wojska w służbie, i zatrzymania w tych tam krajach wynaleźli, który może być skuteczniejszy, tylko żeby potomna płaca Rycerstwo dobrze zasłużone dochodziła. Gwoli czemu abyście WMość MM. PP zupełną moc dali Ich Mościom PP Posłom swoim, rzecz potrzebna. A naprzód proszę aby ta Komisja która we Lwowie dla ukontentowania wojska odprawować miała, a dla śmierci Króla IMci podobne wszystkie zwykły ustawać *A Etus* tu do Warszawy podczas Konwokacji przeniesiona bydź mogła, mając tylko szczęśliwy skutek i przykład za panowania Króla IMci Władysława, kiedy Komisja podczas Sejmu się odprawowała. Weźmie stąd wielkie przychęcenie Wojska gdy obaczy Satysfakcję jego, nie idzie w odwłoki, będą mały wszystkie Województwa *commoditatem* dostatecznej informacji co z uchwalonych Podatków, na przyszłym Sejmie do Skarbu Rzeczypospolitej weszło, co też *in retentia* tak po Województwach jako i Eratorów zostawia, i podług tego zaraz przyszłe podatki miarkować będzie: dla tegoż czas zaczęcia tej Komisji 3 dzień po zaczęciu Konwokacji Ich MMciom PP Komisarzom wszystkim, tak z Senatu i z Izby Poselskiej do Warszawy życzyłbym, żeby Rzeczpospolita naznaczyła tego dokładając, żeby Sądy wszystkie *iniuriatorum* od Wojskowych na tej Komisji nie odprawowały się, a to dla nie oderwania się Rzeczypospolitej, nazna-

czyć po tym terminy i miejsce, tymże Sądom, z przyszłej Konwokacji, aby się *iniuriatis* wygodziło, Panom Poborcom jednak, i wszystkim *quocunque titulo* dotykającym się Podatków publicznych i Retenorów onychże termin na tejże Komisji do sprawowania się to rozumiałbym naznaczyć. Więc że otworzenia nowej srebrnej mennicy była dotąd *indecifa* w tej Rzeczypospolitej *propofitio* przyjdzie jednak że postronne sąsiedztwa Państwa, znaczne z Mennic wsparcie w potrzebach publicznych odnoszą, a co wielka, że cokolwiek jest w tej Rzeczypospolitej sreber pozostałych za granicę, przez przysposobione na to osoby wyłupują. Słusznie tedy Rzeczypospolita Jaka Na tej przyszłej da Pan Bóg Konwokacji *inibit media* bez przyczynienia złej monety, otworzeniem nowej srebrnej tratować się mogła. Wojsku zaś W.K.L., że w pierwszej ćwierci, z pierwszej Raty podatków, *non in toto fatisfactum* także druga Rata na drugą ćwierć temuż Wojsku, nie wszystka do Brześcia Litewskiego zwieziona, *intereft* Województwom W.K.L. na Sejmikach przyszłych *Inie ex amen cum Retebtoribus* i Poborcami, aby jako najprędzej te dwie Raty według Dekretu Trybunału Skarbowego Radomskiego Wojsku W.K.L. tak dobrze zasłużonemu, a przez niewczasy i wojenne okazje, z nieprzyjacielem znacznie nadwyrężonemu oddane były. Zalecam oraz, aby i trzecia Rata *prima Decembris* przypadająca jako najprędzej wypłacona była, jakoby Żołnierz W.K.L. nie miał okazji odrywać się *ab operationibus bellicis* i żeby na przyszłą Wojnę jako najporządniej przygotować się mógł. A Przeto na tychże Sejmikach obiorą Sędziów, któryby z Sędziami Moskiewskimi *de tempore & loco* zniosły się różnice o granice *& iniurias ab vtrinque* zachodzące rozjeździli. *Exlotione* Summy 1000000 Tysięcy winnej Królowi Jego Mości pamięci przyszłemu Panu naszemu także Ich Mościom Panom Hetmanom W.K.L. Konstytucjami utwierdzonych nie przypomną Województwa W.K.L. wypłacić. Także Prowizja na Pocztę W.K.L. z Miast ordynowana, aby oddana była *fub penis in volumine Legum expreffis.* A że Komisji Wojskowej W.K.L. dla zapłaty Wojsku starego zaciągu termin przypada dnia 2 stycznia, tedy ten termin rozumiem Rzeczpospolita zechce, albo w Warszawie albo gdzie indziej naznaczyć.

Idąc przy tym przykładem Untecessorów Naszych, którzy niemniejszą w tym sławę Narodu Naszego zakładali, kiedy pozostałe Królów Panów Małżonki, *debita venerabantur obferuantia* tudzież prowizja Stanowi Królewskiemu przyzwoita albo zatrzymywali, albo jeżeli postanowiona niedoszła, nową naznaczali. Godna zaprawdę tego respektu Najjaśniejsza Królowa Jej Mość teraźniejsza ELEONORA teraz w ciężkim osieroceniu swoim Inter prima kładzie *folatia*, *tefpere* i życzliwość Ojczyzny Naszej sobie. O co będąc zadany od Królowej Imci za zdaniem Ich Mościów PP Senatorów przytomnych *in fpem ratihabitionis Reipublicae* na przyszłej Konwokacji deklarowała się suma pewna z Intrat Ekonomii Koronnych i W.K.L. i dóbr do Stołu J.K. Mości naznaczonych, którą żeby *pro rato & grato WMości MM. PP* przyjęli gorąco proszę. Cokolwiek zgoła *ad coferuationem* Rzeczypospolitej do obrony w tak ciężkiej z tym nieprzyjacielem zaczętej wojnie, naleść się może abyście WMość MM. Panowie odwłocznie *confulere* chcieli *& periclitantem* niedopuszczalni *Rempublica vnice* stając się oto, aby ta miała Decyzją Kościoły i Świątynie Pańskie, zaszczyt i obronę jako najszybszą (najprędka) i najskuteczniejszą mogły odebrać. Czym nieśmiertelna sobie WMość MM. Panowie zjednacie słowa, i wielką

u Pana Boga przysługę, kiedy *continuationi* wojny z nieprzyjacielem Krzyża Świętego sposoby namówicie i postanowicie. Przez też miłość Ojczyzny WMość MM. Panów proszę, *ſimultates* niecności, jeżeliby się takie znajdowały miłości Bożej i Ojczyzny datowawszy, w zgodzie *& in unio animorum* Rzeczypospolitej *confulatis.* Jeżeliby też ludzie tacy swawolni łupy Prawem zakazane zwodzili, proszę i napominam Ich Mościów Panów Wojewodów, Starostów, Sądowych Koronnych i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Aby jeżeliby się taka wszczynała swawola, z powinności Urzędów swoich onej zabiegali. Acz i to do uwagi WMościów Mściwych Panów podaję, aby na tychże Sejmikach, po Województwach, Ziemiach i powiatach sposób na pohamowanie swej woli takiej był namówiony i postanowiony *ſub ratihabitione* Konwokacji przyszłej. Proszę także i napominam Ich Mościów Panów Wojewodów i Starostów pogranicznych Koronnych i W.K.L. także Miasta pograniczne i portowe napominam, aby ludzi Cudzoziemskich bez paszportów do Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego przyjeżdżających nie wpuszczali. Posłowie także od którychkolwiek Panów Cudzoziemskich, jeżeliby ku granicom przyjeżdżali aby o nich do mnie znać dawali mieszczanie i do informacji mojej tychże Posłów na granicach zatrzymywali, proszę i napominam. Więc, że w ten czas, kiedy Uniwersał już do powszechnej wychodzić miał wiadomości przestroga od Ich Mci Pana Marszałka i Hetmana Wielkiego Koronnego przychodzi, iż lubo *alea belli* dość szczęśliwie z tym podłym nieprzyjacielem, wojska jednak znaczne stało się uszczuplenie, gdy wyprawy Województw Dymowe, *in expiratione* ćwierci wszystkie się prawie rozwinęły, i tu do Polski powracają; co jako Rzeczypospolitej szkodliwa, i jakie za sobą ciągnie niebezpieczeństwa gdy wojskowy komput tak prędko się zmniejszył, na wiosnę przyszłą nieomylnie ten nieprzyjaciel świeże w pole wyprowadzi wojska, należy uważać tam *apertur difcrimen*, i będzie li się to jednak WMościom Mściwym PP. Zdało, nie takie się tym do dawnych praw i zwyczajów wiązać jako tak jawnym wygadzając niebezpieczeństwom, czas prędszy złożyć i naznaczyć Elekcję, aby na przyszłą Kampanię z obranym i Koronowanym Panem przy szczęściu tego nieprzyjacielowi temu mógł się dawać opór. Co aby w osobliwej WMościom Mściwych Panów zostawało uwadze, i PP. Posłowie żeby w tej materii zupełną mieć mogli władzę, usilnie WMościów MM. PP proszę. A cokolwiek w tym Uniwersale spraw zachodzących Rzeczpospolita WMościom Mściwym Panom donoszę to aby za *Inſtrucją* stawało, pomienionym Sejmikom i do innych zjazdów nie dawała się okazja, z powinności miejsca mego proszę i żądam WMościów Mściwych Panów Braci. Powinności miejsca mego Boskiemu *ſupplituie* Majestatowi, aby wszystkie tedy i starania WMościów Mściwych Panów około całości Dobra Pospolitego uszczęśliwił i błogosławił, i tę utrapioną Ojczyznę miał w swej opiece. Ten zaś mój Uniwersał, z podpisem teki i z przyłożeniem pieczęci Mojej za zdaniem Ich Mościów Panów Senatorów Duchownych i Świeckich na ten czas do Warszawy zgromadzonych.

Jaśnie Wielebnych Ich Mościom XX. Andrzeja Trzebnickiego Krakowskiego, książęca Siewierskiego. Stephana Wierzbowskiego, Poznańskiego. Jana Gębickiego, Płockiego. Andrzeja Olszowskiego, Chełmińskiego i Pomezańskiego. Biskupów Podkanclerzego Koronnego, Opactwa Andrzejowskiego dożywotniego Administra-

tora. Jaśnie Wielmożnych Ich Mościów Panów, Alexandra Hrabiego na Wiśniczu Lubomirskiego, Wojewody Krakowskiego, Zatorskiego, Lubaczowskiego, Niepołomickiego Starosty. Jana z Teczyna Tarły, Sandomierskiego, Władysława Reja, Lubelskiego, Lubuskiego, Sołotwińskiego Starosty. Wojewodów, Krzysztofa Paca, Kanclerza Wielkiego W.X.L. Korwińskiego, Kozienickiego, Kostrzyńskiego & Starosty Andrzeja z Raciborska Morsztyna, Podskarbiego Wielkiego Koronnego, Zawichowskiego & Starosty. Podaję i do grodów posyłam.

Dan w Smarzewicach die 5 Decembris, Anno 1673.